

Teologins villkor i Sverige

WERNER G. JEANROND

Werner G. Jeanrond är professor i systematisk teologi vid Lunds universitet och har publicerat en mängd böcker och artiklar om hermeneutik, fundamentalteologi och systematisk teologi. För närvarande arbetar han med en bok om kärleksbegreppet ur ett teologiskt perspektiv.

Mattias Martinsons teser om kritisk religionsvetenskap gör på ett förtjänstfullt sätt tydligt att den svenska modellen för religionsvetenskaplig forskning och utbildning är i behov av förändring. Den vilar på delvis föråldrade vetenskapliga antaganden och metoder, den svarar dåligt på utmaningarna av en alltmer globaliserad, mångreligiös och mångkulturell värld och den har glömt att det finns ett allt bredare spektrum av intressenter för sådan forskning och utbildning. Jag instämmer därför gärna i Martinsons upprop till en reform av svensk religionsvetenskap. Emellertid ser jag två problem i Martinsons framställning: För det första argumenterar han bara inifrån den snäva svenska utvecklingen och låter bli att konfrontera den med dagens internationella utveckling och för det andra ger hans bidrag en ofullständig bild av teologins paradoxala läge i Sverige.

I mitt debattinlägg vill jag därför utifrån ett bredare internationellt perspektiv belysa teologins möjligheter och argumentera för ett tätare samarbete mellan religionsvetenskap och teologi även i Sverige.

Teologins villkor i dagens Sverige

För att åtminstone antyda att det finns olika sätt att bedriva teologi och religionsvetenskap vill jag börja med några biografiska nedslag: Efter mina grundstudier lämnade jag Tyskland för att läsa vidare vid University of Chicago. Jag ville inte fortsätta med att lära mig bara om konfessionell teologi — i Tyskland är all teologi institutionellt uppdelad i katolsk och protestantisk — utan insåg att samtiden och framtiden kräver en mycket bredare intellektuell horisont om man

vill arbeta som kritisk och självkritisk teolog. Vid University of Chicago var och är teologin inte kyrkligt inriktad eller kontrollerad utan man kan studera kristen teologi och olika kristna traditioner i samspel även med andra religioners teologier. Dessutom står Chicagos Divinity School för ett bredare och dynamiskt samarbete mellan religionsvetenskap, religionshistoria, filosofi, litteraturvetenskap och teologi, ett samarbete som jag alltid har uppfattat som livsnödvändigt för det teologiska tänkandet.

Efter mina studier i Chicago arbetade jag mer än 13 år vid Trinity College, Dublin på Irland. Vid detta universitet hade man 1980 nygrundat den teologiska fakulteten som en «non-denominational» institution inom den stora Arts Humanities Faculty. Under flera århundraden hade det bara funnits en anglikansk prästutbildningsteologi vid Trinity College. Denna nya möjlighet till en obunden teologiutbildning i ett land, som under lång tid har haft stora problem med konfessionella teologier, har betytt mycket för den intellektuella utvecklingen i Irland under det senaste kvartssekklet och har bidragit till den professionella och offentliga utmaningen av alla konfessionella, sekteriska och fundamentalistiska teologier.

När jag flyttade till Sverige för 10 år sedan var alltså det svenska scenariot med en oberoende, icke-kyrklig teologi inte alls nytt för mig. Tvärtom kom jag gärna till Lund för att fortsätta mitt arbete för en teologi som i frihet kan relatera både konstruktivt och kritiskt till alla tre av sina självklara offentligheter, dvs. samhället, kyrkorna och samfunden och det intellektuella livet inom och utöver universitetsområdena.

Efter mer än 23 års arbete som yrkesteolog utanför den kyrklig-konfessionella ramen vågar jag påstå att både teologin och dess tre offentligheter mår bra av ett icke-konfessionellt tankearbete. Samtidigt vet jag av lång erfarenhet att en sådan akademisk teologi måste visa offentligt att den verkligen vill och kan betjäna sina tre offentligheter. Att en sådan tjänst är ännu mer viktig i dag vet alla vakna medborgare inte bara i den västliga världen sedan den 11 september 2001. Men denna tjänst är inte oproblematiske. Därför vill jag reflektera lite närmare över mina arbetsvillkor som icke-konfessionell teolog i dagens Sverige.

Min lärostol i systematisk teologi är den enda professuren i Sverige som har ordet teologi i beteckningen. Jag har i dag två lektorskollegor vid Lunds universitet varav en har blivit befordrad till professor i systematisk teologi. Men utanför Lund finns inga professorer eller lektorer inom *teologi* vid statligt finansierade svenska lärosäten. De finns en del professorer och lektorer inom tros- och livsåskådningsvetenskap i Sverige som även sysslar med teologiska frågeställningar. Utomlands eller när de talar engelska uppträder många av dem gärna som *theologians*, men i Sverige försöker de flesta bevara den officiella distans till teologi som traditionsenligt ansågs vara «konfessionell» och identifierar sig som lärare och forskare i tros- och livsåskådningsvetenskap. Detta är en märklig situation med en lång historia som här inte kan diskuteras i detalj.

Viktigt är emellertid att komma ihåg att den svenska utbildningen i teologi blev radikalt förändrad under 1970-talet. En ny studieordning infördes från och med läsåret 1974/75. Målet för utbildningen definierades — efter en rejäl remissbehandling — så här: Utbildningen skall ge «redskap för analys och förståelse av religioners och livsåskådningsroll för den enskilde och i samhället.»¹ Utbildningen inom de teologiska fakulteterna hade därmed omdefinierats från kristen teologi till religionsvetenskap. I de

så kallade RUMO-direktiven (RUMO står för den «Religionsvetenskapliga Utbildningens Mål och Organisation») sades för övrigt att «ökad vikt skall läggas vid de allmänt religionsvetenskapliga delarna av fakulteternas ämnesområde». I detta sammanhang påpekar Per Erik Persson att direktiven genomgående använder beteckningen religionsvetenskaplig i stället för teologisk. Vidare heter det i direktiven att «genom samhällsutvecklingen skapats nya arbetsuppgifter, exempelvis inom internationell verksamhet, för vilka religionsvetenskaplig utbildning i många fall kan vara motiverad». Det betonas att «den konfessionellt inriktade delen av prästutbildningen bör vara skild från den religionsvetenskapliga utbildningen» och «att den religionsvetenskapliga utbildningen skall tjäna som grundval inte bara för utbildning av präster för Svenska kyrkan utan också för andra trossamfund».²

Denna nya icke-konfessionella religionsvetenskapliga utbildning i Sverige utgick alltså ifrån premisen att en teologi som är byggd på en viss traditions trosövertygelser inte längre skall förekomma på universitetsnivån. Vidare hoppades man på att en traditionsrelaterad teologi skulle gestaltas i framtiden av och inom själva kyrkorna och samfunden. Den praktiska prästutbildningen skulle organiseras av kyrkorna och samfunden utanför universitetet. Universitetsstudier ansågs stå bortom all dogmatik, på neutral mark varifrån viktiga metodologiska och vetenskapliga impulser kunde spridas till alla i samhället som hade med religion att göra. Samtidigt upphörde den konfessionella anknytningen av traditionell svensk teologi till Svenska kyrkan — som för övrigt fortsatte vara statskyrka ytterligare under en hel generations tid men numera utan statlig plattform för svensk kyrklig teologi. Svenska kyrkans prästkandidater fortsatte att läsa vid de statliga lärosätena, men fick inte längre utsättas för en konfessionell luthersk teologi, utan inbjöds till en allmän religionsvetenskaplig belysning av religion och religioner, däribland även den kristna kyrkans utveckling och trosfrågor. Detta nya utgångsläge gjorde det också möjligt att lektorer och professorer inom den religionsvetenskapliga utbildningen nu kunde komma från olika religiösa

¹ Citerad hos Per Erik Persson, «1900-talet: Utbildning, ämnesområden och examina», i Birger Olsson, Göran Bexell och Göran Gustafsson (red.), *Theologicum i Lund: Undervisning och forskning i tusen år*, Arcus, Lund 2001, s. 63.

² Ibid.

eller icke-religiösa bakgrunder. Ingen kandidat för en tjänst inom de religionsvetenskapliga och teologiska institutionerna³ behöver redogöra för sin religiösa bakgrund eller övertygelse.

När jag ser tillbaka på mina tio år i Sverige måste jag säga att jag som teolog alltid har blivit väl bemött av de olika kyrkorna och samfunden samt inom det svenska samhället som helhet.

Inom det akademiska området i Sverige uppfattar jag teologin som väl integrerad. Vetenskapsrådet tilldelade mig rejäla forskningsmedel, jag valdes in i olika vetenskapsamfund i Sverige och jag fick rika möjligheter att arbeta multidisciplinärt med kollegor inom många vetenskapliga discipliner, institutioner och fakulteter. Här har jag aldrig fått känna någon form av teologi- eller teologhat. Tvärtemot har det välkomnats att jag som teolog har kunnat ta ställning inom offentliga debatten om centrala normativa frågor i det svenska samhället, som till exempel inom debatten om embryonal stamcells forskning, dödshjälp, religion och politik, homosexualitet, kärlek och samlevnad mm. Till skillnad från svenska religionsvetenskapliga ställningstaganden som vanligtvis uppträder med anspråk på att vara objektiva och neutrala, redovisar jag som hermeneutiskt skolad teolog min tillhörighet till den kristna traditionen på ett tydligt, inklusivt, kritiskt och självkritiskt sätt.

Svårigheter som kyrkligt oberoende teolog i Sverige har jag mött bara på två olika områden, nämligen på min egen institution och hos sådana kristna som inte kan eller vill förstå villkoren för en yrkesteolog som arbetar oberoende av kyrklig kontroll, apologetik och maktutövning. Vitsen med en oberoende teologi är ju precis denna möjlighet att kritiskt bearbeta och därmed potentiellt utmana alla religiösa strukturer, traditioner, bekännelser och visioner. Å andra sidan dokumenterar sådana konfessionella svårigheter med en icke-konfessionell teologi att den sortens teologi faktiskt fungerar enligt de nya premisserna.

Svårigheterna inom den egna institutionen i Lund har varit mera överraskande. En del religionsvetare förmår inte begripa att den teologi som bedrivs av teologer vid framstående lärosäten i USA, Irland, Storbritannien, Nederlän-

derna och även här i Lund arbetar offentligt och i omedelbar kontakt med de senaste intellektuella metoderna och utvecklingarna. Den kritiska teologin har ingenting med kyrkligt eller andligt förmynderskap att göra. Men även inom det egna ämnet finns en kollega som gärna och ofta påstår att teologi inte är en vetenskap. Bara religionsvetenskap (som han förstår den) kan vara vetenskap, för bara den vilar på en objektiv historisk metodologi som inte utgår från antagandet att Gud finns. Blott en ateistisk vetenskapssyn garanterar alltså för honom religionsvetenskapens neutralitet, objektivitet och vetenskaplighet. En del kollegor inom Centrum för Teologi och Religionsvetenskap vid Lunds universitet (CTR) hade hellre velat ta bort ordet *teologi* från institutionens beteckning när detta nya Centrum inrättades för två år sedan och namnfrågan därför hade aktualiserats på nytt. Dessa kollegor arbetar fortfarande enligt de kunskaps-teoretiska villkor som ledde till den svenska religionsvetenskapens segertåg under 1960- och 1970-talet och de har inte märkt (eller har valt att inte se) att väsentliga förändringar har skett sedan dess både i fråga om teologins roll som icke-konfessionell disciplin och i den internationella diskussionen om kunskaps synen. Jag vill kort betona tre av dessa förändringar:

(1) Dagens systematiska teologi tänker inte längre konfessionellt utan konstruktivt, kritiskt, självkritiskt och normativt och är organisatoriskt oberoende av alla konfessionella sammanhang.

(2) Den svenska religionsvetenskapliga modellen klarar inte att ta ställning i normativa sammanhang på grund av sin objektivistiska hållning som förbjuder all direkt kontakt med mänskliga livsvärldar. Denna situation medför att den religionsvetenskapliga etiken till exempel bara kan erbjuda analyser av problem och teorier men aldrig några konkreta diskussionsförslag i debatter om normativa ställningstaganden. Många människor frågar sig därför varför man överhuvudtaget skall betala för en sådan etik som aldrig kan ta ställning. Varför inte i stället rikta sig till teologen för att få normativa, men inte apologetiska, förslag till vidare diskussion? Det svenska samhället verkar tröttna på en religionsvetenskap som proklamerar en absolut

³ Vid Uppsala universitetet heter fakulteten och institutionen intressant nog fortfarande «teologiska».

bas och aldrig finns med i själva debatten om religionens potential för gott och ont i den enskildes och i samhällets liv.

(3) Diskussionen om gender, makt och metod har inte bara i Sverige visat att vetenskapen inte var, är eller någonsin kan bli neutral. En hermeneutiskt inriktad teologi har varit klar över detta faktum sedan länge. En del religionsvetare i Sverige däremot behöver först uppdatera sin kunskapssyn för att kunna delta i dagens vetenskapsteoretiska diskussion med någon grad av integritet och angelägenhet. Det krävs i dag inte bara en ordentlig religionskritik utan även en pågående självkritik av religionsvetenskapens egen vetenskapssyn.

Men dessa insikter har inte nått alla kollegor vid CTR i Lund. Där finns förbluffande nog mycket av en provinsial och positivistisk ande kvar som dikterar att teologi — hur förändrad den en må vara i dag — inte får räknas som vetenskapsgren jämbördig med «klassisk» svensk religionsvetenskap. Särskilt när det gäller att tillsätta tjänster till forskarutbildning tar man gärna sedan länge överspelade demoner ur kistan för att förorda tjänster till religionsfilosofier och etiker. Under mina år som professor i Lund har ämnet systematisk teologi, som bildar tillsammans med etik och religionsfilosofi en avdelning inom CTR, inte fått en enda nyantagen doktorand med tjänst ur allmänna medel. Som tur är finns det andra medel, men de kommer ofta ur kyrkliga fonder. Är det inte ironiskt att en del kollegor fortfarande vill begränsa teologins verksamhetsområde till gamla konfessionella villkor, medan de samtidigt kräver en oberoende teologi?

Det är synd att Martinson inte diskuterar sådana strukturella begränsningar och möjligheter för en kritisk och konstruktiv teologi i dagens Sverige. Svensk teologi finns *stricte dictu* i dag bara i Lund. Men den behövs i hela landet. Vill man bedriva teologi även på andra svenska lärosäten, borde man bekänna färg och välkomna teologi som *teologi*. Situationen i Uppsala är i denna hänsyn anmärkningsvärd: Där finns en teologisk fakultet och en teologisk institution, men inte ett enda ämne som har ordet teologi i titeln. Att det trots all nomenklatur finns ett rikt teologiskt tänkande i Uppsala är gläd-

jande; men varför får den inte uppträda som det den är?

På väg mot ett bättre samarbete mellan religionsvetenskap och teologi

Martinson har rätt när han kräver en bättre integration av islamstudier i den svenska teologiska och religionsvetenskapliga utbildningen. Samtidigt är jag överraskad över att han aldrig refererar till den judiska religionen. Den har funnits som en levande religion i Sverige mycket längre än islam. Åtminstone de judiska och islamiska traditionerna borde därför tillsammans med den kristna traditionen vara föremål för explicit teologisk forskning och undervisning vid svenska universitet och högskolor. Hittills finns religionsvetenskapliga studier inom islamologi och judaistik i Sverige där forskare och lärare analyserar dessa religioners utveckling och väsen ur ett distanserat neutralt perspektiv. Men dessa studier och undervisningar exkluderar det spektrum av teologiska frågeställningar och problem som tillhör alla monoteistiska religioners kärna. Utan att ta hänsyn till gudsfrågan, till gudsrelationen och till eskatologi — för att nämna bara tre väsentliga dimensioner — kan man inte förstå dessa religioner och deras utvecklingar. Därför behövs det en kritisk teologi bredvid men alltid i samspel med det religionsvetenskapliga studiet av dessa (och andra) religioner.

Teologi reflekterar över Gud, om människor överhuvudtaget kan tala om Gud och utifrån vilka erfarenheter, samt vilka språktraditioner, texter och andra källor som står till förfogande för det teologiska arbetet. Det är viktigt att komma ihåg att teologi bara är andrahandsaktivitet. Teologi är inte religion, men kritiskt och självkritiskt tänkande över religiösa fenomen. Teologi är inte bön, men teologi kan reflektera över bön. Teologi är inte gudstjänst, men den kan reflektera över hur en gudstjänst kunde se ut. Teologi är inte tro, men den kan reflektera över trons möjliga innehåll, uppkomst, utveckling, potential och kontext. Teologi är alltså en resurs för alla som vill tänka kritiskt, självkritiskt och konstruktivt över religioner och deras potential för människornas liv i detta universum. Som en

sådan resurs är teologi kritiskt relaterad till kristna kyrkor och samfund liksom till judiska och muslimska församlingar (precis som företagsekonomi till företagen och juridik till domstolsväsendet osv.), till den akademiska diskursen inom universitet och liknande institutioner och till samhället och dess behov av att reflektera över religioner och deras läror och praxis i historia och nutiden.⁴ Att ingen enskild religiös tradition kan bedriva teologi utan hänsyn till andra religiösa traditioner borde vara självklart i dag: Gud är varken en kristen Gud, en judisk Gud eller en muslimsk Gud.⁵ Alla tre religiösa traditioner anser att det bara finns en Gud som har skapat himmel och jord. Komparativ teologi, som Martinson föreslår, är därför angeläget och har bedrivits åtminstone i Lund sedan mitten av 1990-talet i ett intensivt samarbete mellan systematisk teologi och missionsvetenskap och med stöd från Vetenskapsrådet.

Å andra sidan får insikten i skillnaden mellan teologi och religion inte leda till en separation mellan teologi och de levande religiösa traditionerna. All teologi sker i ett särskilt sammanhang och denna relation mellan tänkandet och dess kontextualitet ingår i de problemområden som teologi måste utforska närmare och detta gärna i ett ömsesidigt kritiskt samarbete med sådana religionsvetare som också är angelägna om att analysera detta sublimesa sammanhang mellan tradition och reflexion.

Jag har vidare svårt att dela Martinsons tredje tes, där han påstår att reflektionen kring islam vore «den enskilt viktigaste framtidsfrågan för en kritisk religionsvetenskap». Behöver man i Sverige inte skapa förutsättningar för en breddad religionsvetenskaplig och teologisk reflektion kring *alla* levande religioner som finns i dagens värld, åtminstone de som förekommer i Sverige? Att koncentrera alla resurser kring islam skulle knappast befrämja en mera upplyst hållning mot religiösa traditioner och deras samexistens i Sverige eller utforska deras potential på bästa möjliga sätt.

Däremot instämmer jag gärna i Martinsons fjärde tes att vi även i framtiden behöver en avancerad och mångfacetterad religionsvetenskap som inte bara forskar kring nutida utvecklingar. Samtidigt behöver även de historiska ämnena inom religionsvetenskap uppdateras till dagens vetenskapsteoretiska diskussionsnivå där även villkoren och metoder för historisk forskning och analys har kritiskt granskats. Istället för att bara använda importerade vetenskapsmodeller borde den svenska religionsvetenskapen och teologi vara med när nya teorier utvecklas och vetenskapens villkor och målsättningar diskuteras kritiskt och självkritiskt. Martinson har rätt: Dunkla aspekter av religiös tro måste avslöjas liksom dunkla aspekter av vetenskaplig praxis och teori. Men Martinson lägger inte tillräckligt vikt vid forskning kring religioners teologiska potential att kunna medverka i avslöjandet av själva vetenskapens dunkla sidor.

På många håll i världen finns det i dag en flerreligiös inriktad teologi som arbetar interkulturellt. Denna teologi vill diskutera religionernas gudsbegrepp och tolkningar och tolkningsmöjligheter av heliga skrifter och traditioner. Den vill dessutom inbjuda alla religiösa gemenskaper och individer till ett öppet samtal om religionernas olika läror, erfarenheter och praxis. Religionsdialog är alltså inte nödvändigtvis ett prerogativ av religiösa gemenskaper, utan är även av intresse för en teologi som forskar om religionernas framtidspotential.

En kritisk teologi står i en självklar dialog med filosofiska utvecklingar i historia och nutid. Hermeneutiken är inget teologiskt särintresse utan ett allmänt mänskligt intresse. Skiftande förställningar om verkligheten och dess yttersta grund berör många discipliners forskningsområden. Vetenskapliga instrument för analysen av historia och samtid måste arbetas fram i dialog med alla berörda discipliner. Teologi och religionsvetenskap delar samtliga dessa villkor och utmaningar. Vad som skiljer teologi från religionsvetenskap är teologins intresse för gudsfrågan, för konkret religiös praxis och för religionernas konstruktiva potential för världens transformation. Medan teologi i samklang med juridik, ekonomi, företagsetenskap, konstvetenskap osv. reflekterar över verklighetens potential till förändring har svensk religionsvetenskap

⁴ För en utförligare diskussion av teologins olika uppgifter se Werner G. Jeanrond, *Guds närvaro: Teologiska reflexioner I*. Arcus, Lund 1998, s. 35ff.

⁵ Jfr Werner G. Jeanrond, «Att tänka om Gud i dag», *Teologi og Kirke* 75 (2004:2–3), s. 172–182.

begränsat sig till en analys som åtminstone på ytan avstår från sådana överväganden. Denna skillnad borde emellertid inte hindra religionsvetenskap och teologi från ett konstruktivt samarbete. Bägge två är också kallade till att tjäna en mångfacetterad krets av avnämare som förväntar sig utbildning och föreslag på hur samhällets skall kunna förändras samt en offentlig debatt över vad som är gott och ont, vad som är

fri och rättvis, vad som är hälsa och ohälsa, vad som är dåligt och vad som är bra i religiös tradition, skrift, lära och praxis. Både teologer och religionsvetare måste alltså bestämma sig för om de vill arbeta bara som experter på enskilda religionsfrågor eller om de vill bidra till en intellektuell kultur där väsentliga frågor för människor och deras livsvillkor diskuteras.

The Future of Contextual Theology

Avskedskonferens för **Manfred Hofmann** och **Aasulv Lande**

Torsdagen den 17.1.2005 Hörsalen, Palestra	17.00	Dekanus Bengt Holmberg hälsar välkommen.
	17.15	Avskedsföreläsning av Manfred Hofmann: Vad är konstant och vad är föränderligt i tredje världens teologi?
	18.15	Avskedsföreläsning av Aasulv Lande: Kristus och Buddha — hand i hand?
19.30	Högtidsmiddag, Pelarsalen, Universitetshuset (Anmälan krävs — se nedan.)	
Fredagen den 18.1.2005 Gamla Biskopshuset	10.15	Lecture by Jim Heisig, Nagoya: Global Challenges to a Theology of Religions
	11.15	Response by Aasulv Lande and a general discussion
12–14 Lunch	14.15	Lecture by Sigurd Bergmann, Trondheim: The Future of Contextual Theology
	15.15	Response by Manfred Hofmann and a general discussion

Anmälan till fredagens konferens görs till CTR:s reception, tel 046-222 90 30/222 90 40 eller per e-post (till Hannelore.Stein@teol.lu.se). Deltagandet är kostnadsfritt inkl. lunch och kaffe.

Antalet platser är dock begränsat. — **Högtidsmiddagen** torsdag kväll kostar 300 kronor.

Beloppet betalas kontant på CTR:s expedition senast fredagen den 21 januari 2005. —

Mer information kan fås av Patrik Fridlund 046-222 95 90 eller Werner Jeanrond 046-222 43 37